

**СЕМАНТИКА РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
У ДІАХРОННО-СИНХРОННОМУ РАКУРСІ**

Рецензія на: Ковтун А. А. Семантичні деривати в релігійній лексиці української мови: монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 528 с.

Любов Струганець
доктор філологічних наук, професор
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Схарактеризовано нове діяхронно-синхронне дослідженням розвитку семантичної деривації в загальноживаній релігійній лексиці української мови. У монографії вперше в українському мовознавстві запропоновано трирівневий аналіз формування полісемії в релігійній лексиці: лексикографічний діяхронний, лексикографічний синхронний і контекстний. Подальшого розвитку набула наукова інтерпретація висвітлення відношень між значеннями слова за допомогою авторської методики дворівневого аналізу механізму розподілу та видозміни переміщених сем. Уточнено термінологію, пов'язану зі способами словотворення і типами формування багатозначності. Поглиблено тлумачення ролі позалінгвальних чинників, спроможних впливати на розширення комунікативно-прагматичного потенціалу релігійної лексики в різні періоди розвитку української мови. Виявлено основні хронологічні параметри появи й функціонування найуживаніших лексичних і перифразних дериватів у релігійних полісемантах. За словниками і мовленнєвою практикою, яка розширює ділянки релігійного лексикону з подвійною референцією, визначено актуальні типи семантичного зв'язку в релігійних полісемантах (семантичне звуження, семантичне розширення, метонімію, метафору) та моделі творення кожного з цих типів.

Ключові слова: релігійна лексика, семантична деривація, полісемія, термінування, детермінування.

**SEMANTICS OF THE UKRAINIAN RELIGIOUS VOCABULARY
FROM A DIACHRONIC–SYNCHRONIC PERSPECTIVE**

Review of: Kovtun A. A. Semantic derivatives in the Ukrainian religious vocabulary: monograph. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2018. 528 p.

Lyubov Struganets
Doctor of Philology, Professor
Volodymyr Gnatyuk Ternopil National Pedagogical University

A new diachronic-synchronic study of the development of semantic derivation in the common religious vocabulary of the Ukrainian language is characterized. For the first time ever in Ukrainian linguistics, a three-level analysis of the formation of polysemy in the religious vocabulary is proposed: lexicographical diachronic, lexicographical synchronous and contextual. The scientific interpretation of the relationship between the meanings of the word was further developed with the help of the author's two-level analysis of the mechanism of distribution and modification of the transferred semes. The terminology associated with the word-formation methods and the types of the formation of polysemy has been refined. The interpretation of the role of extra-lingual factors capable of influencing the expansion of the communicative and pragmatic potential of religious vocabulary at various periods in the development of the Ukrainian language is deepened. The main chronological parameters of the appearance and functioning of the most important lexical and periphrastic derivatives of religious polysemants are revealed. According to dictionaries and speech practice, which expands the areas of religious lexicon with double reference, the actual types of semantic connection in religious polysemants (semantic narrowing, semantic expansion, metonymy, metaphor) and the creation model of each of these types are defined.

Key words: religious vocabulary, semantic derivation, polysemy, termination, determination

Вивчення динаміки лексичних норм мови залишається одним із пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень. Передусім через те, що словниковий склад мови, на думку В. Німчука, «точно відображує духовну й матеріальну культуру народу». Хоча науковий доробок мовознавців, у якому висвітлено особливості трансформації лексикону, вагомий, проте існує відчутна потреба

у фундаментальних розвідках, які цілісно відображали б окремі семантико-стилістичні процеси, зокрема семантичну деривацію. Саме такій проблематиці присвячено монографію доцента Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича А. Ковтун «Семантичні деривати в релігійній лексиці української мови». Вибір для аналізу релігійної лексики підсилює актуальність

названої праці. Розширення наукових зацікавлень природою сакрального в останні десятиліття детерміновано нівеляцією негативних ідеологічних і суспільно-політичних чинників, що гальмували вивчення релігійної лексики. А в період надання автокефалії православної церкві України ще й зріс інтерес соціуму до релігійної проблематики. З огляду на сказане нова наукова студія, думаємо, буде цікавою широкому колу читачів, позаяк демонструє калейдоскоп змін семантики українського сакрального слова в діячній та синхронній.

Відзначимо, що архітектоніка монографії логічна. У першому теоретичному розділі схарактеризовано ключові поняття роботи: релігійна лексика й багатозначність як об'єкти мовознавчих досліджень. Другий розділ презентує методологічний інструментарій дослідження: основні концепції та методи вивчення багатозначності в сучасному мовознавстві, процедурний апарат аналізу, мотивацію використання окремих семасіологічних термінів. У третьому розділі висвітлено джерела та основні напрями розвитку релігійної лексики в українській мові. У четвертому розділі проаналізовано актуальні типи й моделі семантичної деривації в українській релігійній лексиці з опорою на лексикографічні праці. У п'ятому розділі обґрунтовано особливості оновлення релігійної лексики в живомовній стихії.

Третій, четвертий і п'ятий розділи мають дуже детальне структурування. Це дає змогу читачеві відчувати магістральний напрям роботи, не «потонути» у розмаїтті лінгвальних та екстралінгвальних явищ. Формулювання назв дрібніших структурних елементів роботи (підрозділів і т. д.) не стереотипне (скажімо, за процесами чи стильовою парадигмою), а новаторське, продиктоване аналізованим матеріалом, як-от: «Оновлення релігійної лексики в живомовній стихії», «Від апелювання до десемантизації релігійних лексем: утрата суб'єктно-адресного і набуття емоційного». Але (до честі Альбіни Анатоліївни) в роботі немає публіцистичних елементів, усе витримано в межах наукового стилю викладу.

Рецензоване дослідження виконане на поміжній ділянці лексикології, лексикографії, стилістики та історії мови. Як засвідчує огляд літератури, здобувачка ретельно простудіювала наукові праці із задекларованої проблематики. Аналіз здійснено і в ракурсі ключових слів, і в хронологічному вимірі, і в аспекті різних мов. Так, зазначено, що один із найвизначніших представників славістики XIX ст. Ф. Міклошич, вивчаючи термінологію німецької, угорської, румунської, латинської, грецької мов, започаткував студії з дослідження термінологічної системи релігієзнавства й теології на матеріалі слов'янських мов, подавши засвідчену в українських джерелах лексику, яка позначає релігійні поняття. Згадано до-

слідження чеської церковно-релігійної лексики А. Богача, А. Фрінти, польської – Е. Кліха, хорватської – Є. Щетки та інші роботи.

На тлі інших праць про релігійну лексику монографія А. Ковтун відрізняється тим, що стосується тих змін релігійного лексикону, які характерні для тривалого часового відрізка і позначені заміною певних конструкцій, поширенням інновацій на різні стильові сфери і типи текстів, утратою новизни таких інновацій тощо. Висвітлюючи концептуальні основи дослідження, авторка стверджує, що «українська лінгвістика націлена на осучаснення правил структурування лексичної системи, доведення питомої ваги і визначення напрямів розвитку кожного значення в системі мови та здатності значень різних типів конкурувати між собою, передбачення функціонального лексичного потенціалу в системі мови» (с. 84).

Унаслідок скрупульозної роботи А. Ковтун одержала такі нові факти: виявила основні хронологічні параметри появи й функціонування найуживаніших лексичних і перифразних дериватів у релігійних полісемантах; за словниками і мовленнєвою практикою, яка розширює ділянки релігійного лексикону з подвійною референцією, визначила актуальні типи семантичного зв'язку в релігійних полісемантах (семантичне звуження, семантичне розширення, метонімію, метафору) та моделі творення кожного з цих типів.

Найбільш істотні наукові результати, які містить рецензована монографія, можна окреслити такими положеннями: уперше в українському мовознавстві запропоновано трирівневий аналіз формування полісемії в релігійній лексиці української мови: лексикографічний діячний, лексикографічний синхронний і контекстний; подальшого розвитку набула наукова інтерпретація висвітлення відношень між значеннями слова за допомогою авторської методики дворівневого аналізу механізму розподілу та видозміни переміщених сем; уточнено термінологію, пов'язану зі способами словотворення і типами формування багатозначності; з'ясовано зміст низки теолінгвістичних термінів (*сакрум – профанум, сакральний – профанний, сакралізація – десакралізація / секуляризація / профанізація*); запропоновано нові терміни (*релігійний полісемант, осакралення / розсакралення*); поглиблено тлумачення ролі позалінгвальних чинників, спроможних впливати на розширення комунікативно-прагматичного потенціалу релігійної лексики в різні періоди розвитку української мови.

Імпонує лексикографічний аспект роботи. Авторка зі знанням справи зіставляє лексичні одиниці з релігійною семантикою у вибраних для аналізу словниках. Така лінгвістична процедура сприяла визначенню основних хронологічних параметрів найуживаніших релігійних номінацій та

з'ясуванню тенденцій динамічних змін у семантиці за чотирма контрольними історичними зрізами української мови: давньокиївської, староукраїнської – XVI – першої половини XVII ст., нової – другої половини XIX – початку XX ст., сучасної – із 90-х рр. XX ст.

Про уважне вивчення джерельного матеріалу свідчить багато моментів. Це і покликання на лексикографічні праці, і детальний аналіз контекстуальної реалізації слів, і доречно цитування праць попередників. Так, А. Ковтун, з'ясовуючи роль біблійної метафори, яка бере участь у символічному конструюванні реальності, зазначає, що особливістю більшості біблійних метафор є те, що вони символічні, тому й не згадують, як-от: *Бог – Цар, Бог – Пан, Бог – Пастир, вірні – вівці / отара, ангели – жєнці, віра / вчення – молоде вино / олива / світильник* та ін. (с. 258).

Вважаємо, що достовірність положень і висновків у монографічній праці забезпечує багатоаспектний аналіз зібраного матеріалу і репрезентативна джерельна база: тексти Біблії в кількох українськомовних перекладах, української художньої літератури XI – XXI ст., друківаних видань сучасних засобів масової інформації, окремих художніх та науково-публіцистичних творів, а також матеріал 57 лексикографічних загальномовних і спеціальних тлумачних праць, які стосуються різних періодів функціонування української та частково інших слов'янських мов. Поцінуємо оптимальний спосіб паспортизації матеріалу.

Доповнюють висвітлення матеріалу численні моделі (наприклад, 13 моделей і 38 підмоделей просторового, причиново-наслідкового, атрибутивного та синекдохічного різновидів метонімізації релігійних лексем та ін. Вдало ілюструють аналізовані процеси кількісні показники.

Доказовість сформульованих дисертанткою положень підсилює теоретичну значущість роботи. Так, А. Ковтун стверджує, що розвиток релігійної лексики (одного з архаїчних шарів словникового складу) репрезентує особливості наповнення загального словника української мови, тісного зв'язку з історією релігії, доводить незаперечну даність: мова та релігія – основні складники націєтворення.

Висновки переконливо підсумовують результати спостережень авторки. Без сумніву, основні положення монографії доповнюють і поглиблюють основи таких галузей сучасної лінгвістики, як лексикологія, лексикографія, соціолінгвістика, лінгвостилістика, зокрема сприяють осмисленню залежності процесу семантичної деривації у поєднанні зі стилістичною трансформацією лексикону від екстра- та інтралінгвальних чинників.

Практична цінність одержаних результатів наукового дослідження пов'язана з можливістю їхнього широкого використання: насамперед у галузі лексикографії (для укладання нових словників, зокрема відрелігійних інновацій), у роботі правописної комісії, у лінгводидактиці. Систематизовані лінгвальні факти слугуватимуть створенню інформаційно-довідкової бази, вкрай потрібної для реалізації мовної політики в Україні.

Далі розглянемо дискусійні моменти роботи. На жаль, у монографії немає узагальнень про функціонування релігійної лексики в українськомовному інтернетному дискурсі. Оскільки ядро сучасної інтернетної комунікації утворюють два жанри – чат і форум, то спостереження за таким виявом лінгвальної практики, що є унікальним поєднанням ознак усного та писемного типів мовлення, доповнило б новими параметрами характеристику процесу проникнення релігійної лексики в живомовну стихію.

Готові дискутувати зі здобувачкою щодо використання терміна «художні інновації». Так, у третьому розділі йдеться про художні інновації, утворені не так для оцінки дійсності, як для художньо-естетичного вираження зображуваного: *небесний престіл* (М. Дочинець); *досвітку рожєва хоругов* (В. Стус); *храми беріз* (Л. Костенко); *скатус з зірок слей* (М. Дзюба). Безперечно, практично кожне повнозначне слово відкрите для метафоричного значення, воно потенційно спроможне стати метафорою. Внаслідок перенесення значення слово зберігає свою номінативну функцію, але водночас слово перестає бути аналогом предмета, явища, події, ознаки тощо. У метафоричному контексті слово втрачає свою знакову природу і трансформується в надідеальний елемент. У монографії «Мова як духовний адекват світу (дійсності)» (2000) О. Федик стверджує: «Поглиблюючи, розширюючи семантичну парадигму слова, метафора... не зроджує семантичне значення, а набуває абсолютно іншого функціонального навантаження, яке не можна кваліфікувати як семантичне..., метафоричне значення слова – це якісно нова функція, це імпульсна семантика, яка позбавлена знакової природи як зображальної основи мови». Тому вважаємо термін «художні інновації» недоречним.

Загалом монографія А. Ковтун є комплексним дослідженням процесу семантичної деривації під час творення, розвитку й сучасного функціонування релігійної лексики української мови в узуальній та індивідуальній мовній практиці. Переконані, що нова наукова розвідка допоможе читачеві досягнути глибини премудрості українського сакрального слова.